

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ УНІВЕРСІТЭТ
імя МАКСІМА ТАНКА

УДК 415.6: 483

АЗАРКА ВОЛЬГА УЛАДЗІМІРАЎНА

**СКЛАДАНЫЯ ФОРМЫ ЗВЯЗНАЙ МОВЫ
Ў ТВОРАХ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА**

10.02.01 — беларуская мова

Аўтарэферат дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук

Мінск — 2001

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Вывучэнне структурна-стылістычнай арганізацыі мовы мастацкіх твораў, даследаванне будовы і функцый складаных формаў звязнай мовы пакуль што не атрымалі належнага тэарэтычнага асэнсавання ў беларускай філалогіі. У навуковых працах Л.І.Бурака і Л.В.Жураўскай былі прааналізаваны структура звышфразавога адзінства і сродкі сувязі яго кампанентаў, выяўлены функцыянальныя характарыстыкі гэтай адзінкі тэксту. Аднак змест і аб'ём паняцця “звышфразовае адзінства” да канца не акрэслены. Прадметам спецыяльнага даследавання не былі тэкставыя сегменты і абзацы. Недастаткова распрацаванасць пытанняў структурна-сінтаксічнай і кампазіцыйна-стылістычнай арганізацыі мовы мастацкага твора абумовіла выбар тэмы дысертацыі.

Актуальнасць і перспектывнасць даследавання ў тым, што яго матэрыялы дапамогуць вызначыць крытэрыі вылучэння і структуру семантыка-сінтаксічных адзінак тэксту, раскрыюць сэнсава-функцыянальную абумоўленасць выдзялення абзацаў у творах канкрэтнага пісьменніка, дадуць магчымасць устанавіць месца складаных формаў звязнай мовы ў мастацкім творы, а таксама будучь садзейнічаць вырашэнню некаторых праблем тэарэтычнага сінтаксісу і сінтаксічнай стылістыкі сучаснай беларускай мовы.

Мэтазгоднасць звароту да твораў Кузьмы Чорнага прадыктавана тым, што моўнае майстэрства аднаго з найбольш самабытных беларускіх празаікаў амаль не даследавана. Псіхалагізм, філасафічнасць, аналітычнасць, уласцівыя стылю пісьменніка, маюць своеасаблівую форму выражэння, якая выявілася і ў складаных тэкставых адзінках.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Дысертацыя выканана ў межах навуковай тэмы “Слова, фразеалагізм, словазлучэнне ў кантэксце” (№ 19961536), якая распрацоўвалася ў 1996-2000 гг. на кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка і ўваходзіла ў план важнейшых навукова-даследчых работ у галіне прыродазнаўчых, тэхнічных і грамадскіх навук НАН Беларусі.

Мэта і задачы даследавання. Мэта дысертацыйнага даследавання — выявіць спецыфіку структурна-семантычнай арганізацыі складаных формаў звязнай мовы ў творах Кузьмы Чорнага. Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- акрэсліць крытэрыі вылучэння складаных формаў звязнай мовы;
- даследаваць структуру звышфразавых адзінстваў, тэкставых сегментаў і абзацаў;
- паказаць ролю моўных сродкаў у забяспячэнні звязнасці і цэласнасці тэкставых адзінак;
- раскрыць ролю складаных формаў звязнай мовы ў фарміраванні індывідуальна-аўтарскага стылю.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам даследавання з'яўляецца мова мастацкай літаратуры. Прадмет даследавання — складаныя формы звязнай мовы (звышфразавыя адзінствы, тэкставыя сегменты і абзацы), выбраныя з твораў Кузьмы Чорнага.

Гіпотэза. Адметнасць структуры семантыка-сінтаксічных і кампазіцыйна-стылістычных складаных тэкставых адзінак абумоўліваецца жанрам твора, кампазіцыяй, задумай аўтара, яго індывідуальнай манерай пісьма.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з'яўляюцца філасофскія прынцыпы адзінства мовы і мыслення, формы і зместу, агульнага, адметнага і адзінкавага ў маўленні. У працы выкарыстоўваліся апісальны, параўнальна-супастаўляльны і статыстычны метады.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве манаграфічна вывучаны складаныя формы звязнай мовы ў сучаснай мастацкай прозе. Сфармуляваны крытэры вылучэння і прааналізавана структурна-семантычная арганізацыя звышфразавых адзінстваў і тэкставых сегментаў, раскрыта роля моўных сродкаў у забеспячэнні звязнасці і цэласнасці семантыка-сінтаксічных тэкставых адзінак, даследавана сэнсава-функцыянальная абумоўленасць выдзялення абзацаў у творах канкрэтнага пісьменніка, акрэслена роля складаных адзінак тэксту ў структуры мастацкага твора і ў фарміраванні індывідуальна-аўтарскага стылю.

Палажэнні і вывады дысертацыі садзейнічаюць пашырэнню і ўдакладненню навуковых звестак пра будову і функцыі складаных формаў звязнай мовы, маюць важнае значэнне для вырашэння некаторых праблем тэарэтычнага сінтаксісу і сінтаксічнай стылістыкі беларускай мовы.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Фактычны матэрыял і асноўныя вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры асвятленні пытанняў лінгвістыкі тэксту, арганізацыі мовы мастацкага твора. Навуковыя факты, палажэнні і абагульненні даследавання знойдуць прымяненне пры распрацоўцы лекцый па філалагічных дысцыплінах — сучаснай беларускай літаратурнай мове, лінгвістычным аналізе тэксту, стылістыцы беларускай мовы, пры чытанні спецкурсаў і правядзенні спецсемінараў, пры складанні падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове для сярэдніх школ і вышэйшых навучальных устаноў, а таксама пры напісанні курсавых, дыпломных, бакалаўрскіх прац, магістарскіх дысертацый.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Вылучэнне звышфразавых адзінстваў і тэкставых сегментаў залежыць ад будовы тэксту і маркіруецца разрывам звышфразавых і логіка-сэнсавых сувязяў кампанентаў. Сегментацыя на абзацы можа мець як аб'ектыўны, так і суб'ектыўны характар, што залежыць ад індывідуальна-аўтарскага стылю. Супадзенне межаў семантыка-сінтаксічных і кампазіцыйна-стылістычных тэкставых адзінак не з'яўляецца абавязковым.

2. Структура звышфразавых адзінстваў вызначаецца праз выяўленне аўтасеманты / сінсемантыі сказаў і рэалізуецца з дапамогай разнастайных сродкаў сувязі кампанентаў.

3. Тэкставы сегмент структурна складаецца з трох кампазіцыйна-сэнсавых частак — зачыну, апісання, заканчэння. Асноўная роля ў яго арганізацыі і цэласнасці належыць сэнсавым дамінантам і логіка-семантычным адносінам кампанентаў.

4. Звязнасць і цэласнасць семантыка-сінтаксічных адзінак тэксту рэалізуюць сігналы сінсемантыі, сродкі лексічнай кагезіі, трывальна-часавая суадноснасць дзеясловаў-выказнікаў.

5. Падзел мастацкага тэксту на абзацы, іх структура і функцыі абумоўлены аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі фактарамі — жанрам твора, логікай развіцця сюжэта, кампазіцыяй, а таксама задачамі, якія ставіць пісьменнік, яго індывідуальна-аўтарскім стылем.

6. Складаная формы звязнай мовы адыгрываюць важную ролю ў сэнсава-структурнай арганізацыі мастацкага тэксту, у стварэнні пэўнага рытму твора. Эпічнасць ці, наадварот, экспрэсіўнасць, эмацыйнасць выкладу і структура тэкставых адзінак узаемаабумоўлены і залежаць ад творчай індывідуальнасці пісьменніка.

Асабісты ўклад аўтара. У працы выкладзены вынікі ўласных назіранняў аўтара, якія зроблены на падставе вывучэння лінгвістычных прац і аналізу фактычнага матэрыялу (3500 тэкставых адзінак: 2000 абзацаў, 1000 звышфразавых адзінстваў, 500 тэкставых сегментаў).

Апрабаваныя вынікі дысертацыі. Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання дакладваліся на Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Актуальныя праблемы беларускага літаратуразнаўства”, прысвечанай 85-годдзю з дня нараджэння Аркадзя Куляшова (Магілёў, 25-26 сакавіка 1999 г.), на IV Рэспубліканскіх навуковых чытаннях, прысвечаных Сцяпану Некрашэвічу (Гомель, 22-23 красавіка 1999 г.), на II Міжнародным кангрэсе “Беларускае асветніцтва: вопыт тысячагоддзя” (Мінск, 17-19 мая 2000 г.).

Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэннях кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя Максіма Танка ў 1999, 2001 гг.

Апублікаванасць вынікаў. Вынікі даследавання адлюстраваны ў 9 публікацыях: чатыры артыкулы змешчаны ў навукова-метадычных часопісах, тры — у матэрыялах навуковых канферэнцый, два — у зборніку навуковых артыкулаў. Агульны аб'ём публікацый — 48 старонак.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыйнае даследаванне складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі працы, чатырох глаў, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры (206 назваў). У дысертацыі змешчаны 4 схемы і 6 табліц. Агульны аб'ём даследавання — 117 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыі, раскрываецца ступень даследаванасці праблемы, акрэсліваецца кола нераспрацаваных пытанняў.

У першай главе “Да праблемы вывучэння складаных формаў звязнай мовы” даецца кароткі агляд літаратуры па тэме дысертацыі, удакладняюцца асноўныя паняцці — тэкст, звышфразавы адзінства, тэкставы сегмент, абзац.

Аналіз навуковай літаратуры паказвае, што пытанне складаных формаў звязнай мовы закраналася яшчэ ў працах М.В.Ламаносава, А.Х.Вастокава, Ф.І.Буслаева, А.А.Пагабні, А.М.Пяшкоўскага. На сучасным этапе развіцця мовазнаўства гэта праблема знаходзіцца ў цэнтры ўвагі даследчыкаў як

тэматычнага прынцыпу, аддаючы перавагу сярэднім, вялікім і звышвялікім абзацам. Экспрэсіўнасць і эмацыйнасць дасягаюцца вылучэннем аўтасемантычных і сінсемантычных сказаў у малыя абзацы, што ўласціва творах, якія напісаны пад уплывам імпрэсіянізму [1-9].

Асноўныя палажэнні дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Артыкулы

1. Азарка В.У. Звышфразавая адзінства і тэкставы сегмент у прозе Кузьмы Чорнага // Весці БДПУ імя Максіма Танка. — 1999. — № 4. — С. 50–55.
2. Азарка В.У. Паўтор як сродак арганізацыі тэксту // Роднае слова.— 1999.— № 11.— С. 90 – 94.
3. Азарка В.У. Займеннікі як сігналы сінсемантыі кампанентаў звышфразавога адзінства ў творах Кузьмы Чорнага // Улюбёны ў роднае слова: Навуковае выданне з нагоды 80-годдзя з дня нараджэння Ф.М.Янкоўскага / Рэд. П.А.Міхайлаў— Мінск: БДПУ імя Максіма Танка, 2000.— С. 84–91.
4. Азарка В.У. Роля прыслоўяў у арганізацыі звышфразавых адзінстваў Кузьмы Чорнага // Улюбёны ў роднае слова: Навуковае выданне з нагоды 80-годдзя з дня нараджэння Ф.М.Янкоўскага / Рэд. П.А.Міхайлаў— Мінск: БДПУ імя Максіма Танка, 2000.— С. 91–96.
5. Азарка В.У. Малы абзац у мастацкім тэксце Кузьмы Чорнага // Беларуская мова і літаратура. — 2000. — № 1. — С. 90–98.
6. Азарка В. У. Абзац у творах Кузьмы Чорнага // Роднае слова. — 2000. — № 5. — С. 26–28.

Матэрыялы канферэнцый

7. Азарка В. У. Тэкстаўтваральная роля каранёвага паўтору ў мастацкім радку Кузьмы Чорнага // Чацвёртыя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу: Матэрыялы навуковай канферэнцыі; Рэдкал.: А.А.Станкевіч, І.Ф.Штэйнер. — Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 1999. — С. 3–6.
8. Азарка В. Трывальна-часавая суадноснасць дзеясловаў у тэкставых сегментах у мове твораў Кузьмы Чорнага // TERRA ALBA I. Праблемы беларускага літаратуразнаўства: (Да 85-годдзя з дня нараджэння А.Куляшова) / Рэд. С.І.Даніленка і Я.Я.Іваноў; Рэдкал.: Я.І.Клімуш (адк. рэд.) і інш. — Мінск: “Маладзёжнае навуковае таварыства”, 2000. — С. 247–252.
9. Азарка В.У. Абзац як характарыстыка аўтарскага стылю // Беларускае асветніцтва: вопыт тысячагоддзя: Матэрыялы II Міжнароднага кангрэса. Мінск, 17-19 мая 2000 г.— Мінск: БДПУ імя Максіма Танка, 2001. — Кніга II. — С. 132–137.

РЭЗЮМЕ

АЗАРКА ВОЛЬГА УЛАДЗІМІРАЎНА

СКЛАДАНЫЯ ФОРМЫ ЗВЯЗНАЙ МОВЫ Ў ТВОРАХ
КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

Ключавыя словы: складаныя формы звязнай мовы, дэлімітацыя, звышфразовае адзінства, аўтасемантыя, сінсемантыя, сігналы сінсемантыі, тэкставы сегмент, сэнсавы блок, сэнсавыя дамінанты, логіка-семантычныя адносіны, кагезія, абзац, мікраабзац, абзацавы комплекс, архітэктоніка, кампазіцыя.

Аб'ект даследавання — мова мастацкіх твораў.

Прадмет даследавання — складаныя формы звязнай мовы (звышфразавыя адзінствы, тэкставыя сегменты, абзацы) у творах Кузьмы Чорнага.

Мэта даследавання — выявіць спецыфіку структурна-семантычнай арганізацыі складаных формаў звязнай мовы ў творах пісьменніка.

Метады даследавання: апісальны, параўнальна-супастаўляльны і статыстычны.

Навуковая навізна дысертацыі ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве манаграфічна даследаваны складаныя формы звязнай мовы ў сучаснай мастацкай прозе; сфармуляваны крытэрыі вылучэння і прааналізавана структурна-семантычная арганізацыя звышфразавых адзінстваў і тэкставых сегментаў, раскрыта роля моўных сродкаў у забеспячэнні звязнасці і цэласнасці семантыка-сіntaxічных адзінак тэксту, даследавана сэнсава-функцыянальная абумоўленасць выдзялення абзацаў у творах Кузьмы Чорнага; акрэслена роля складаных тэкставых адзінак у структуры мастацкага твора і ў фарміраванні індывідуальна-аўтарскага стылю.

Практычная значнасць дысертацыйнага даследавання ў тым, што фактычны матэрыял і асноўныя вынікі могуць быць выкарыстаны пры асвятленні пытанняў лінгвістыкі тэксту і арганізацыі мовы мастацкага твора, пры распрацоўцы лекцый па сучаснай беларускай літаратурнай мове, лінгвістычным аналізе тэксту, стылістыцы беларускай мовы, пры складанні падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове для сярэдніх школ і вышэйшых навучальных устаноў, а таксама пры напісанні курсавых, дыпломных, бакалаўрскіх прац, магістарскіх дысертацый.

РЕЗЮМЕ

АЗАРКО ОЛЬГА ВЛАДИМИРОВНА

СЛОЖНЫЕ ФОРМЫ СВЯЗНОЙ РЕЧИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
КУЗЬМЫ ЧОРНОГО

Ключевые слова: сложные формы связной речи, делимитация, сверхфразовое единство, автосемантия, синсемантия, сигналы синсемантии, текстовый сегмент, смысловой блок, смысловые доминанты, логико-смысловые отношения, когезия, абзац, микроабзац, абзацный комплекс, архитектуроника, композиция.

Объект исследования — язык художественных произведений.

Предмет исследования — сложные формы связной речи (сверхфразовые единства, текстовые сегменты, абзацы) в произведениях Кузьмы Чорного.

Цель исследования — выявить специфику структурно-семантической организации сложных форм связной речи в произведениях писателя.

Методы исследования: описательный, сравнительно-сопоставительный и статистический.

Научная новизна диссертации состоит в том, что впервые в белорусском языкознании монографично исследованы сложные формы связной речи, сформулированы критерии выделения и проанализирована структурно-семантическая организация сверхфразовых единств и текстовых сегментов, раскрыта роль языковых средств в обеспечении связности и целостности семантико-синтаксических единиц текста, рассмотрена функционально-смысловая обусловленность выделения абзацев в произведениях Кузьмы Чорного, очерчена роль сложных текстовых единиц в структуре художественного произведения и в формировании индивидуально-авторского стиля.

Практическая значимость исследования заключается в том, что фактический материал и основные результаты могут быть использованы при освещении вопросов лингвистики текста и организации языка художественного произведения, при подготовке лекций по современному белорусскому литературному языку, лингвистическому анализу текста и стилистике белорусского языка, при составлении учебников и учебных пособий по белорусскому языку для средних школ и высших учебных заведений, а также при написании курсовых, дипломных и бакалаврских работ, магистерских диссертаций.

SUMMARY

AZARKA VÓLHA ULADZIMIRAUNA

THE COMPOUND FORMS OF COHERENT SPEECH
IN KUZMA CHORNY'S BOOKS

Key words: compound forms of coherent speech, delimitation, superphrasal unity, autosemantics, synsemantics, signals of synsemantics, text segment, semantic block, semantic dominant, logic-semantic relations, cohesion, paragraph, microparagraph, paragraph unit, architectonics, composition.

The object of investigation the language of belles-lettres.

The subjects of investigation are compound forms of coherent speech (superphrasal units, text segments, paragraphs) in Kuzma Chorny's books.

The aim of investigation is find out the specific of organization of structural-semantic of the compound forms of coherent speech of the writer.

Methods of investigation: descriptive, comparative and statistical.

The scientific novelty of a thesis is, that for the first time in the belarusian linguistics the compound forms of coherent speech in belles-lettres is studied; the criteria of singling and structural-semantic organization of superphrasal units and text segments is analyzed; the role of the language means in creating coherency and wholeness of semantic-syntax text units is shown; the functional-semantic conditionality of singling out the paragraphs in Kuzma Chorny's books is considered; the role of compound text units in the structure of the text of art and in the forming of the author's individual style of a writer is contoured.

The practical significance of the investigation is that the material and major outcome of the research can be used for the lightning of the problems of the linguistics of a text and the organization of the language of belles-lettres, teaching syntax of modern Belarusian literary language, stylistics, linguistic analysis of the text, preparation of Belarusian language textbooks and manuals for secondary schools and institutions of higher education and writing post-graduating papers, bachelor and master diplomas.

